

PRÁVNÍ ÚPRAVA MZDOVÉ POLITIKY V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Jaromír Tauchen¹

Úvodem

Po změně politických poměrů v českých zemích v roce 1939 došlo rovněž ke změně sociální politiky, jejímž výrazem v oblasti práva bylo pracovní a sociální zákonodárství.² Nacisté tak čerpali inspiraci u známé Bismarckovy zásady „politiky cukru a biče“, kdy si chtěli za poskytnutí určitých ústupků v sociální oblasti upevnit svou politickou moc. Zůstává dodnes otázkou, jak velký okruh osob z řad dělnictva byl skutečně ovlivněn nacistickou sociální politikou, resp. jaké účinky měla na protektorátní obyvatelstvo celá řada provedených sociálně politických opatření. Některé publikace z doby před rokem 1989 jednoznačně uvádějí, že snaha oklamat masy ovlivnila jen „malý okruh demoralizovaných živlů z řad pracujících“,³ avšak toto tvrzení nikterak neodůvodňují; tato otázka by si zasloužila jistě vypracování důkladnější studie. Další hlubší rozpracování by si zasloužila jistě i otázka, jakým způsobem působila níže uvedená právní úprava v praxi; odpověď na ní však přesahuje možnosti tohoto pojednání.

1. Ideologické pojetí pracovní, sociální a mzdové politiky

Ideologické pojetí práce, sociální a mzdové politiky bylo do Protektorátu přeneseno z Říše, kde ho národní socialisté pěstovali již od roku 1933.⁴ Vedení sjednocených odborů převzalo nacistickou rétoriku a stalo se (otázkou je, zda vynuceně?) vykonavatelem nacistické politiky v Protektorátu. Národní odborová ústředna zaměstnanecká pořádala ve velkých podnicích závodní shromáždění, na kterých důvěrníci, zaměstnanci z továren a funkcionáři NOÚZ seznamovali dělníky s „*hospodářskými a sociálně politickými aktualitami a potřebami doby*“.⁵ Propaganda, ale i informace o nově vydávaných právních předpisech z oblasti pracovního práva a práva sociálního zabezpečení, se dostávaly k zaměstnancům i prostřednictvím odborového tisku, ve kterém byly uveřejňovány zásadní programové statě, jakož i projevy představitelů NOÚZ, které byly často kolaborantského charakteru. Od roku 1942 ustupují odborné články do pozadí a jedná se tak o čistou propagandu.

Dobová propaganda se na stránkách protektorátního tisku často chlubila růstem životní úrovně dělníků a vybudováním sociálního řádu, ve kterém se stát postará o pracujícího dělníka plněním sto procentně své povinnosti vůči celku:

Dva roky Protektorátu znamenají podstatný pokrok k vybudování nového sociálního a hospodářského řádu, v němž sobecký kapitalismus je nahrazován obětavým socialismem, v němž péče o pracujícího člověka je základním příkazem veškeré sociální a hospodářské činnosti.⁶

S výkonem práce byla spojena rovněž myšlenka služby pro jiné, tedy uvědomělá služba celku – národní pospolitosti. Čím více vystupovala do popředí tato myšlenka při výkonu pracovní činnosti, tím větší byl její společenský význam a tím i hlubší radost, kterou pracující měli pociťovat z vykonané práce.⁷ Nacisté se snažili, aby dělníci viděli pokrok, sociální vzestup a jasný rozdíl v péči o pracujícího člověka v Protektorátu a v předcházejícím kapitalistickému systému první československé republiky:

... v bývalé republice jsme se velmi často chlubili vyspělým sociálním zákonodárstvím. Avšak stále byl rozdíl mezi tím, co bylo na papíře a tím, co se dělo ve skutečnosti.⁸

Tato zdánlivá péče o pracující však byla draze vykoupena jejich velmi těžkou prací ve zbrojních závodech.⁹ Období první republiky je označováno jako období národní slabosti, v němž se smysl a poslání práce ztrácel v chaosu kapitalistického výdělkářství a liberalistického zneužívání hospodářské svobody. V nové době se měl hledat nový smysl práce jednotlivce i celku a bylo nutno řádně práci zhodnotit.¹⁰ Ani bohatství, ani kapitál nýbrž tvůrčí práce se měly stát rozhodujícím činitelem lidské společnosti.¹¹ Zároveň byla požadována změna vztahu zaměstnavatele k zaměstnanci. Tento poměr měl být přátelský, budovaný na vědomí sounáležitosti jedněch k druhým při zachování opravdové sociální spravedlnosti.¹² Měly tak padnout dřívě nepřekonatelné „uměle zřízené přehrady“ mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Již neměla existovat žádná dělítka mezi dělníkem a jeho přímými představenými na dílně nebo zaměstnanci v kanceláři. Zavedení jednotných mzdových tarifů a zavedení jednotné mzdové politiky mělo přispět k odstranění nesváru mezi dělníky.¹³

Pracovněprávní normy již neměly sloužit pouze k ochraně zaměstnanců, nýbrž jim byla přiznávána i určitá sociálně tvůrčí síla, když se staly jedním z nástrojů protektorátní sociální politiky. Normy pracovního práva:

Měly stanovit a udržovat žádoucí vztah mezi sociálními skupinami a vyrovnávat národně politické a národohospodářské zájmy s tužbami soukromohospodářskými a s požadavky pracující národní pospolitosti.¹⁴

2. Odborové organizace a omezení jejich vlivu na tvorbu mezd

Po 15. březnu 1939 doznalo výrazných změn tzv. kolektivní právo, tedy ta část pracovního práva upravující vztahy mezi kolektivem zaměstnanců a zaměstnavateli (popř. skupinami zaměstnavatelů). To bylo v předcházejícím období vystavěno na třech pilířích: svobodě sdružovací, právu na stávkou a autonomii odborů při kolektivním vyjednávání. Autonomie při kolektivním vyjednávání byla po začátku nacistické okupace Čech a Moravy prakticky odstraněna. Jeden ze základních úkolů odborových organizací spočíval v uzavírání kolektivních smluv, které mimo výše mezd upravovaly např. délku pracovní doby či stanovily výše příspěvků za práci přesčas nebo v noci a o svátcích. V roce 1942 byla platnost některých kolektivních smluv prodloužena do té doby, dokud ministr hospodářství a práce nenařídil vyhláškou uveřejněnou v Úředním listě jejich zrušení nebo je nezměnil.¹⁵ Tím tak byla fakticky odstraněna možnost kolektivního vyjednávání a sjednávání kolektivních smluv bylo postaveno pod úřední kontrolu. Úprava pracovních a mzdových poměrů se

dostala do rukou ministerstva sociální a zdravotní správy a později přešla do kompetence ministerstva hospodářství a práce.¹⁶

Dle ideologického pojetí neměla být kolektivní smlouva uzavřena jen v zájmu zaměstnance, nýbrž i zaměstnavatele a jejím účelem bylo zajištění sociálního klidu, neboť jejím podpisem na sebe smluvní strany převzaly závazek dodržovat převzaté smluvní závazky.¹⁷ V období Protektorátu se tak předmět kolektivní smlouvy přesouvá ze soukromoprávní sféry do sféry veřejnoprávní a dohoda mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem o mzdách či pracovních podmínkách ustupuje do pozadí. Ideový cíl odborů v Protektorátu charakterizoval předseda Národní odborové ústředny zaměstnanecké Václav Stočes následujícím způsobem:

Hlavním cílem odborů je usilovat, aby pracující člověk byl naprosto osvobozen od jha liberalistického kapitalismu... Odbory se účastní spolupráce při budování socialistického národního společenství.¹⁸

V dobové literatuře se lze rovněž setkat s požadavky přeměny dosavadního kapitalisticko-liberalistického systému v řád sociální. Dřívější hospodářský systém byl často kritizován, neboť měl být veden pouze zájmem prospěchu jednotlivce bez ohledu na zájmy celku a měl být příčinou bídy milionů lidí nucených pracovat za velmi nízké mzdy. V nově zavedeném sociálním řádu neměla výroba sloužit jen zájmům jednotlivce, nýbrž potřebě národa, společnosti. Tvořeny měly být hodnoty, které národ potřebuje a nemělo se tedy vyrábět jen proto, aby podnikatel vydělal. Odměna zaměstnanců za práci neměla být předmětem bojů, nýbrž dohody zástupců zaměstnanců a zaměstnavatelů za ingerence státu.¹⁹ Sporné otázky mezi zaměstnanci a zaměstnavateli neměly být již řešeny bojem (třídním bojem), nýbrž účelnou dohodou mezi podnikatelem a zaměstnancem.²⁰ K realizaci těchto úkolů mělo přispívat i sjednocené odborové hnutí.

3. Změny v právní úpravě mezd

Z pohledu zaměstnavatele tvoří mzda nákladovou položku, kdy vystupuje jako složka cenotvorná, z pohledu pracujícího je naopak důchodem. Mzda vykonává do určité míry i funkci určovatele volby povolání a regulátora distribuce pracovních sil. V řízeném hospodářství však posledně dvě uvedené funkce mzdy nemají význam, protože je nahrazuje plánovitě hospodaření s pracovními silami. V období Protektorátu se po vzoru Říše vedle cenotvorné, důchodové a distributivní funkce mzdy zdůrazňovala i její funkce sociální. Spravedlivá jednotně stanovená mzda tak měla odstraňovat sociální napětí.²¹

Protektorátní mzdová politika byla založena na přesvědčení, že vývoj mezd a platů nelze ponechat volné hře hospodářských sil a poměrům na pracovním trhu, nýbrž že je nutno tento vývoj podřídit obecným zájmům celku.²² Dobová propaganda oslavovala protektorátní mzdovou politiku a stále se zvyšující životní úroveň následujícím způsobem:

Životní úroveň českých pracujících lidí se zvýšila. Mzdová politika pozvedla z ponížení další statisíce českých pracujících lidí, kteří se předtím lopotili od slunce východu do slunce západu za čochovci, jejichž pracovní síla byla zneužívána a vykořisťována nesvědomitými a bezohlednými kapitalistickými dušemi.²³

Nová řízená mzdová politika se pohybuje v rámci zásad nacionálně socialistického názoru na práci; především vylučuje jakýkoliv třídní boj, stará se o udržení, případně zvýšení koupěschopnosti širokých vrstev pracujícího lidu a přispívá k vytvoření národní a pracovní pospolitosti.²⁴

Opak byl však pravdou. První zásah do mzdové politiky byl proveden již v dubnu 1939 vládním nařízením č. 118/1939 Sb., o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové.

Hromadné pracovní smlouvy (kolektivní smlouvy)²⁵ upravující mzdové sazby sjednané mezi zaměstnavateli a odborovými organizacemi, které měly nabýt účinnosti po 30. dubnu 1939, vyžadovaly ke své platnosti schválení Ministerstva sociální a zdravotní správy. Tento postup se uplatnil i v případě rámcových úprav a směrnic pro mzdy zaměstnanců v zemědělství. Oblast jednotného řešení mzdové politiky, především však stanovení mezd byla přenesena do pravomoci Ministerstva sociální a zdravotní správy. V podnicích s více jak 20 stálými zaměstnanci (vyjma státních zaměstnanců, podniků a fondů spravovaných státem) pak toto ministerstvo schvalovalo i jakoukoliv úpravu mzdových poměrů a pracovních podmínek dotýkající se délky pracovní doby a výměry dovolených, které měly přímý vliv na výši mezd. Tento souhlas bylo možno udělit i se zpětnou účinností; bez schválení ministerstva byla nová úprava pracovních podmínek právně neúčinná.²⁶ Do konce roku 1939 bylo schváleno více než 400 mzdových úprav.²⁷

Tato úprava přiznávající Ministerstvu sociální a zdravotní správy pravomoci k provedení zásahů do mzdové politiky byla účinná pouze do konce roku 1939; státní regulace mezd a platů se však postupně dále rozšiřovala. Řízení mzdové politiky bylo v dalších letech výlučně přeneseno na Ministerstvo sociální a zdravotní správy. To bylo také zmocněno k provedení všech opatření, zejména pak ke stanovení mzdy či platu a úpravě všeobecných pracovních podmínek, pokud se dotýkaly délky pracovní doby nebo výměry dovolených. Učinná opatření byla vyhlášována v Úředním listě. Dle své oblasti působnosti vykonávali dozor nad dodržováním těchto opatření živnostenská inspektoři, báňské úřady či okresní úřady.²⁸ Ministerstvo sociální a zdravotní správy následně provedlo úpravu mezd a platů v jednotlivých oborech, kdy vyhláškou stanovilo nejnižší přípustnou výši platů.

Do konce roku 1939 bylo vydáno celkem 17 mzdových vyhlášek, které pro celá odvětví jednotně upravovaly mzdové a platové poměry.²⁹ Příkladem oblasti, ve které došlo ke sjednocení úpravy pracovních poměrů pro všechny kategorie dělnictva, bylo zemědělství. Svobodná zemědělská čeleď tak byla postavena na roveň deputátníků. Toto opatření mělo zabránit odchodu především mladých svobodných lidí ze zemědělství do průmyslu. Mzdové poměry v zemědělství se tak měly přiblížit úrovni nádeníků ve městech.³⁰

V některých oborech docházelo rovněž ke zvýšení mezd a platů. Okupanti tak usilovali prostřednictvím těchto a některých dalších lákavých opatření mzdové politiky o přízeň širokých vrstev českého obyvatelstva. Jedním z těchto opatření představovalo nařízení říšského protektora o všeobecném přídávku ke mzdě a platu z 20. května 1940 (VBIRProt. S. 214), dle kterého všichni zaměstnanci v závodech a podnicích výdělečných odvětví včetně zemědělství a lesnictví obdrželi přírůstek ke mzdě a platu ve výši 50 haléřů za každou odpracovanou hodinu. Tento přírůstek tvořil součást mzdy nebo platu, nýbrž se vykazoval jako „zvláštní“ přírůstek.³¹ Jak uvádí dobový komentář, „jednalo se o sociálně politickou událost velkého významu určenou pro široký okruh dělníků a zaměstnanců protektorátního hospodářství, neboť představovala zvýšení měsíčního příjmu až o 100 Korun“.³²

Na něj měli nárok nejen zaměstnanci v soukromé sféře, nýbrž i veškerí zaměstnanci státu, zájmových svazů, územních samosprávných celků a jimi spravovaných podniků, jejichž platové poměry nebyly upraveny zvláštními zákonnými předpisy nebo služebními řády dle platového zákona z roku 1926.³³

K udržení pracovní výkonnosti byl těžce pracujícím osobám přiznán nárok na zvýšené přiděly potravin, jimž normální potravinové dávky nemohly postačovat. Jak je všeobecně známo, od roku 1939 bylo v Protektorátu zavedeno přidělové hospodářství a potraviny byly distribuovány na základě potravinových lístků.³⁴ Osoby těžce a velmi těžce pracující (ale např. i osoby pracující za vedra, v prachu, s použitím ochranného dýchacího zařízení nebo v případě jejich vystavení účinkům látek škodlivých zdraví) obdržely vyšší dávky tuku, masa, chleba, popř. mouky; příslušníci zvláštních povolání měli nárok na vyšší dávky mléka. Majitel podniku byl povinen společně se zástupcem obce sestavit seznam těžce a velmi těžce pracujících zaměstnanců a zaslat ho okresnímu úřadu.³⁵ Potravinové lístky opravňující k odběru zvýšených dávek potravin pro těžce a velmi těžce pracující distribuoval majitel podniku, kterému zaměstnanec odevzdal své běžné potravinové lístky.

Z důvodu zvýšení cen v důsledku mimořádných poměrů byl ke zlepšení platových poměrů protektorátních zaměstnanců přiznáván od roku 1940 zvláštní drahotní přídavek, vztahující se jak na státní zaměstnance, tak i na duchovenstvo uznávaných církví jako doplněk kongruy.³⁶ Drahotní přídavek byl splatný měsíčně zároveň se služným.³⁷ V průběhu roku 1940 došlo dvakrát ke zvýšení drahotního příspěvku, když se ukázalo, že výše platů je neúměrná zvýšené cenové hladině. Impulzem pro protektorátní vládu ke zvýšení drahotního přídávku se stalo výše uvedené nařízení říšského protektora vztahující se pouze na státní zaměstnance, kteří nebyli ve služebním poměru; bylo tak třeba vyrovnat nesoulad ve vývoji zvyšování platů veřejných zaměstnanců.³⁸ V dubnu 1941 došlo ke změně ve způsobu vyplácení drahotního příspěvku; místo dosavadního jednotného drahotního příspěvku nastupoval tzv. všeobecný drahotní příspěvek ve výši 10 % služného nebo platu a tzv. jednotný drahotní příspěvek ve výši 6000 Korun ročně.³⁹

Od konce roku 1940 měli zaměstnanci působící jak v soukromé sféře, tak nacházející se ve služebním poměru s ročním příjmem do 60 tisíc Korun nárok na jednorázovou výpomoc, která činila 2 % ročního příjmu. Výpomoc byla vyplácena ve dvou splátkách; zaměstnavatel s méně než 20 zaměstnanci mohl z hospodářských či sociálních důvodů požádat příslušný živnostenský inspektorát (nebo dle druhu závodu také baňský úřad či okresní úřad) o povolení úlevy z ustanovení příslušné vyhlášky.⁴⁰

Stát také upravoval výši výplaty mezd za pracovní dobu odpadnuvší následkem vánočních svátků a novoročního svátku.⁴¹ Zaměstnancům bylo nutné za tuto dobu vyplatit pravidelný pracovní výdělek. Pokud se však zaměstnanec nedostavil do práce bez omluvy poslední den před svátkem nebo první pracovní den po svátku, odpadl mu nárok na zaplacení příslušného svátku. Pokud zaměstnanec vykonával práci i ve svátek, příslušel mu příplatek ve výši 100 %.⁴²

Stát zasahoval rovněž do vyplácení vánočních a novoročních odměn;⁴³ pokud tato odměna přesahovala určitou výši, tak podléhala schválení Ministerstvem sociální a zdravotní správy. Židovští zaměstnanci byli z poskytování vánočních a novoročních odměn vyloučeni.⁴⁴ Vánoční a novoroční odměny mohly být od roku 1942 poskytnuty pouze těm zaměstnancům, kteří plnili přesně uložené povinnosti a těm, kteří byli zaměstnáni v podniku minimálně jeden rok.⁴⁵ Při rozdělování vánočních a novoročních odměn měl

zaměstnavatel přihlédnout rovněž k dosaženým výkonům a rodinnému stavu.⁴⁶ Osobám, které vykonávaly práci na vzdáleném místě a z tohoto důvodu musely žít odděleně od svých rodinných příslušníků, byla přiznána jednorázová finanční výpomoc ve výši 100 Korun, kterou vyplácel úřad práce.⁴⁷

Novelizací vládního nařízení č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky byly v roce 1941 provedeny další dalekosáhlé zásahy do mzdové politiky. Úprava pracovních podmínek v kolektivních smlouvách mezi odbory a zaměstnavateli nebyla již přípustná, avšak dřívější hromadné smlouvy zůstaly v platnosti. Ke změně došlo rovněž v tom, že Ministerstvo sociální a zdravotní správy si mohlo vyhradit schvalovat i jakoukoliv úpravu mzdových poměrů a pracovních podmínek zaměstnavatelem.⁴⁸

Od roku 1942 dochází k razantní změně v přístupu k tvorbě mezd a platů. Jak uvádí dobový komentář, „v roce 1942 dochází určitému uzavření předchozí periody vyznačující se tendencí zvyšování mezd, které již zhruba dosáhly úrovně mezd v Říši. Nyní má až do ukončení války nastoupiti období stabilizace mezd, jejichž výkyvy nahoru a dolů jsou nyní pod přísnou kontrolou Ministerstva hospodářství a práce, jež převzalo v tomto směru působnost bývalého Ministerstva sociální a zdravotní správy.“⁴⁹ Doposud mohli zaměstnavatelé (i když omezeně) ovlivňovat stanovení výše mezd svých zaměstnanců, avšak nařízením č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky se tato oblast přesunula do práva veřejného a dostala se tak pod kontrolu veřejné správy. Toto nařízení mělo platit až do skončení války.⁵⁰ Zvýšení stávajících mezd, platů a jiných pravidelných přídaveků, jakož i poskytnutí jednorázových přídaveků bylo možné pouze s předchozím písemným souhlasem Ministerstva sociální a zdravotní správy. Zároveň bylo zakázáno zvyšovat dosavadní sazby stanovené pro úkolovou mzdu. Výše uvedený zákaz se vztahoval obdobně i na zvláštní odměny (prémie). Pro nově zřízené podniky a pro nově přijaté zaměstnance bylo nutno stanovit mzdy a platy, které se vyplácely v podnicích a zaměstnaneckých poměrech stejného druhu. Zakázána byla rovněž změna jakýkoliv pracovních podmínek v podniku, které by měly vliv na výši mezd. V souvislosti s totálním válečným nasazením bylo vydávání souhlasu se zvýšením platů zaměstnanců přeneseno na úřady práce.⁵¹

Zaměstnavatel měl rovněž zakázáno činit jakákoliv jednání směřující k tomu, aby zaměstnanec jiného podniku byl ze svého pracovního místa odláčen nabízením vyšší mzdy nebo příznivějších pracovních podmínek.

Pokud byl na základě rozhodnutí Ministerstva sociální a zdravotní správy zaměstnavatel donucen snížit nepřipustnou výši mezd, byl povinen odvést ušetřené částky na mzdách protektorátní pokladně.⁵²

Stát reguloval také výši odměn za práci přes čas, kdy nepřipouštěl přídavek vyšší jak 25 % a osobám s příjmem nad určitou hranici ho nepřiznával vůbec.⁵³ V posledních válečných letech mohly nařídít politické úřady provoz živností i o nedělích. Pokud tedy bylo nařízeno otevřít živnost v neděli dopoledne, nemusel majitel živnosti poskytnout zaměstnancům příplatek za nedělní práci v případě, že mu poskytl v pondělí dopoledne náhradní volno.⁵⁴

Vládní nařízení č. 133/1942 Sb., o přizpůsobení průmyslu, obchodu a živností válečným poměrům umožnilo po přechodnou dobu zastavit nebo omezit provoz v závodech a částech průmyslových, obchodních a živnostenských podniků.

Z důvodu pokračující války a stále se zvyšujících nároků na válečnou produkci docházelo poměrně často k uzavírání podniků a převedení jejich zaměstnanců do závodů důle-

žitých pro vedení války. Pracovníprávní nároky především mzdového charakteru zaměstnanců dotčených podniků byly upraveny ministerskou vyhláškou č. 173/1942 Sb., již se upravují pracovníprávní nároky při zastavení provozu závodů podmíněném válkou. Zastavením provozu skončily pracovní poměry zaměstnanců závodu nebo jeho části. Jednalo-li se o zaměstnance ve vyšších službách (dle zákona č. 154/1934 Sb., o soukromých zaměstnancích), ztrácel tento zvýšenou ochranu před výpovědí; byl mu přiznán nárok na odškodnění na odchodnou. Řešit bylo nutno rovněž nároky vyplývající z pensijních či podpůrných fondů, které měly sloužit ke zlepšení životních poměrů zaměstnanců zrušených závodů a jejich rodin. Měl-li zaměstnanec, jehož pracovní poměr byl zrušen z důvodu zastavení provozu závodu, závodní byt, zachoval se mu nárok na závodní byt i po skončení pracovního poměru, avšak za závodní byt muselo být hrazeno přiměřené nájemné. Výpověď z bytu byla možná pouze se souhlasem úřadu práce.

Ministr hospodářství a práce byl zmocněn z důvodu existence mimořádných příčin omezit výkon práce v podnicích. V tomto případě byl zaměstnavatel povinen platit svým zaměstnancům plnou mzdu. Ke krytí těchto nákladů mohl být podnikům s národohospodářsky důležitou výrobou poskytnut příspěvek z protektorátního rozpočtu. Na příspěvek nebyl právní nárok; o jeho poskytnutí rozhodoval úřad práce, v jehož obvodu se nacházel závod, kterému bylo nařízeno omezení práce.⁵⁵

V průběhu války usilovala protektorátní administrativa o zajištění stability mezd a platů. Od roku 1943 nemohl zaměstnavatel v pracovní smlouvě sjednat tzv. čistou mzdu a za zaměstnance převzít placení daní a příspěvků na sociální pojištění. Stávající pracovní smlouvy se musely změnit tak, aby v nich byla obsažena pouze hrubá mzda nebo hrubý plat. Od roku 1942 bylo možné zavedení měsíčního zúčtovacího období pro výplatu mezd. Od září 1944 se za účelem zjednodušení zúčtování mezd a platů u podniků nad 20 zaměstnanců připouštělo pouze měsíční zúčtování a zaměstnavatel mohl toto období pro zúčtování mzdy prodloužit na čtvrt roku; na žádost byl však povinen poskytnout měsíční zálohy.⁵⁶

Zaměstnanci s protektorátní státní příslušností byli ze mzdy nebo platu povinni odvádět tzv. válečný příspěvek, který plynul do protektorátního rozpočtu. Stanoven byl progresivně dle výše ročního příjmu a osoby s nízkým příjmem mu vůbec nepodléhaly.⁵⁷ Zároveň bylo zrušeno vybírání branného příspěvku dle zákona č. 266/1934 Sb.

Pokud došlo ke škodám způsobených leteckými útoky, mohli být k jejich odklizení přiděleni zaměstnanci z jiných okresů. Pro placení mezd těchto zaměstnanců byla stanovena zvláštní právní úprava odlišující se od obecně platných mzdových předpisů. Tito zaměstnanci měli nárok na proplacení jízdného až na místo škody, přičemž se čas strávený cestou na místo určení proplácel jako hodinová mzda bez příplatků. Zaměstnanci, kteří se nemohli vracet denně do místa svého bydliště, bylo třeba poskytnout ubytování a stravování, přičemž úhrada za tyto služby mohla být požadována pouze výjimečně po předchozím písemném schválení Ministerstva hospodářství a práce. Svobodným zaměstnancům náleželo tzv. přidělné ve výši 10 Korun za kalendářní den, ostatní zaměstnanci obdrželi dvojnásobek; rovněž byl přiznán příspěvek na stravu.⁵⁸

Vzhledem k prikazování pracovních sil i mimo místo trvalého bydliště zaměstnanec docházelo často k tomu, že se zaměstnanci nemohli vracet denně domů. Z tohoto důvodu jim bylo poskytováno pracovní volno k návštěvě rodiny. Tento nárok na jízdu k návštěvě rodiny do místa trvalého bydliště a zpět na pracoviště náležel ženatým zaměstnancům (provdaným zaměstnankyním) po šestiměsíčním a v případě svobodných, ovdovělých

nebo rozvedených zaměstnanců po ročním nepřetržitém zaměstnání v závodě. Volno se poskytovalo v závislosti na vzdálenosti místa bydliště od místa výkonu práce v rozmezí 6–8 kalendářních dní, přičemž při cestách překračující hranice Protektorátu Čechy a Morava mohlo být pracovní volno prodlouženo ještě o dva kalendářní dny. Na zaměstnancovo přání nebo vyžadoval-li to nutně veřejný zájem, mohlo dojít ke spojení dvou po sobě jdoucích následujících jízd k návštěvě rodiny. Došlo-li k úmrtí nebo těžkému onemocnění manžela, rodičů nebo dítěte, příslušel zaměstnanci nárok na jízdu k návštěvě rodiny. Zaměstnanci se proplácely výdaje spojené s jízdou k návštěvě rodiny. Jednalo se o úhradu cesty vlakem III. třídy a při vzdálenosti delší než 150 km pak o zaplacení příplatku za spěšný vlak či rychlíkového příplatku.⁵⁹

Zaměstnancům, kteří žili ve společné domácnosti se svými nezletilými dětmi, mohlo být zaměstnavatelem po dobu války přiznáno tzv. odlučné, pokud bydleli od svého bydliště tak daleko, že se denně nemohli vracet domů. Pokud odlučné nepřesahovalo denně částku 15 Korun, mohl ho závod poskytnout bez svolení Ministerstva hospodářství a práce.⁶⁰

Pokud došlo k odpadnutí pracovních hodin z důvodu vyhlášeného leteckého poplachu, bylo třeba zameškanou pracovní dobu vyrovnat dodatečnou prací. Pokud dodatečnou práci nebylo možno vykonat, příslušela dělníkům náhrada za pracovní dobu, která odpadla.⁶¹

Ve válečných letech docházelo v podnicích často k nucenému omezení práce pro nedostatek plynu, elektrického proudu nebo uhlí z důvodu omezení dálkového topení, při úředně nařízeném uzavření přívodu vody či z důvodu přechodného nedostatku surovin. Zameškaná pracovní doba, která odpadla z těchto mimořádných důvodů, musela být nahrazena buď předběžnou, nebo dodatečnou prací. K tomu bylo vedení podniků oprávněno prodloužit denní pracovní dobu. Pokud nebylo vyrovnání práce možné, podniky poskytly zaměstnancům pracovní volno, které se zaměstnancům započítávalo do zákonné dovolené. Pokud nebylo možno zameškanou pracovní dobu dodatečně nahradit, náležel zaměstnancům vůči zaměstnavateli nárok na vyplacení odškodného ve výši průměrného pracovního výdělku.⁶² Zaměstnavatel mohl ke krytí této povinnosti požádat o přiznání vyrovnávacího příspěvku; to se však týkalo pouze podniků s národohospodářsky důležitou výrobou.⁶³

Vládním nařízením č. 246/1943 Sb., o ochranné službě mohl být každý obyvatel Protektorátu mužského pohlaví mezi 18–60 lety přibrán k podpoře bezpečnostních orgánů za účelem ochrany veřejných zařízení, životně důležitých podniků, lesů, polností či úrody před zlomyslným poškozením. Za újmu na výdělku způsobenou ochrannou službou náleželo zaměstnanci odškodnění. Doba, která odpadla následkem povolání veřejných zaměstnanců k ochranné službě včetně odpočinku, se považovala za ospravedlněnou nepřítomnost ve službě. Ostatní zaměstnanci byli povinni si zameškané hodiny vyrovnat dodatečnou prací. Pokud došlo ke ztrátě na výdělku, byla tato ztráta nahrazena z protektorátních prostředků. Tato úprava se uplatnila i na domácí dělníky a domácí živnostníky, kteří pracovali zpravidla sami.⁶⁴ Stejný princip náhrady ztráty na výdělku se uplatnil i v případě nasazení dobrovolných hasičů při zdolávání požáru, pokud nasazení trvalo déle než dvě hodiny. Doba nasazení začínala poplachem a končila propuštěním z poplachové služby. Ztrátu na výdělku (služebních požitcích) měla na žádost nahradit obec, ve které měl dotčený hasičský spolek své sídlo, případně obec, jíž byla poskytnuta pomoc, v případě výjezdu delším než 15 km.⁶⁵

Židovské obyvatelstvo Protektorátu bylo diskriminováno i v pracovním právu. Mzdovou a sociálněpolitickou oblast upravovalo vládní nařízení ze 17. července 1942 č. 260/1942 Sb.,

o zaměstnávání Židů. To představovalo derogaci ochranné funkce pracovního práva, která je považována za jeden z jeho hlavních pilířů. Výše uvedené nařízení charakterizovalo pracovní poměr s osobou židovského původu jako zaměstnanecký poměr svého druhu, kdy těmto osobám nepříslušel např. nárok na příplatek za přesčas, noční a nedělní práci či nárok na placenou dovolenou. Židům bylo zakázáno poskytovat zvláštní odměny (např. vánoční odměny, třináctý měsíční plat, jubilejní dary či odměny za věrné služby), jakož i odstoupné při rozvázání zaměstnaneckého poměru.⁶⁶

Pro protektorátní mzdovou politiku byla charakteristická rovněž mzdová diskriminace českých zaměstnanců oproti těm německým. Po celou dobu okupace se je tak možné setkat s rozdílnou výší platů a mezd Čechů a Němců. Nižší mzdy v Protektorátu ve srovnání s Říší⁶⁷ se snažily protektorátní úřady vyrovnat tím, že Němcům žijícím v Protektorátu poskytovaly mzdové příplatky, aby tak zamezily odchodu Němců do Německa a vytvořily podmínky pro příliv dalších Němců z německých oblastí. Mzdy a platy Němců v Protektorátu tak byly daleko vyšší než mzdy a platy českých dělníků a zaměstnanců. Toto zvýšení se realizovalo prostřednictvím tzv. protektorátního přídatku, či poskytnutím podpory plynoucí ze zvláštních fondů Úřadu říšského protektora. Poskytnutím vyšších mezd si tak německé obyvatelstvo Protektorátu mohlo dovolit nakupovat na černém trhu, takže mzdové příplatky znamenaly pro protektorátní Němce skutečné zvýšení reálných mezd.⁶⁸

Závěrem

Jak tento příspěvek názorně ukázal, němečtí okupanti a jejich čeští pomahači se snažili všemi možnými způsoby získat přízeň u protektorátního obyvatelstva prostřednictvím nej-různějších „ústupků“ v sociální oblasti, které měly ukázat pokrokovost nového řádu a zlepšení sociální situace ve srovnání s předcházejícím obdobím první Československé republiky. O údajných „sociálních vymoženostech“ v Říši i v Protektorátu informoval jak denní tisk, tak i tisk odborový vydávaný Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou. Za sociální vymoženost bylo považováno především zavedení padesátihaléřového příplatku za každou odpracovanou hodinu v roce 1940. Zaměstnanci neměli v Protektorátu rovné postavení, nýbrž především v oblasti mezd a platů byli zvýhodňováni němečtí státní příslušníci.⁶⁹

Vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem pozbyl v období Protektorátu Čechy a Morava svůj převážně soukromoprávní charakter a právě oblast odměňování se stala objektem státní regulace, kde zaměstnavatel postupně ztrácel vliv na výši stanovení odměny pro své zaměstnance. Ministerstvo sociální a zdravotní správy a později Ministerstvo hospodářství a práce tak vydávalo mzdové vyhlášky pro jednotlivá odvětví, které upravovaly mzdové poměry v podnicích. Aby bylo kompenzováno zvyšování cen, ke kterému postupně docházelo, byly zavedeny drahotní přídatky, které však nepříslušely židovským zaměstnancům. To nic neměnilo na tom, že reálná hodnota mezd neustále klesala, neboť nominální mzdy dělníků v letech okupace sice stoupaly, ale ceny rostly rychleji.⁷⁰

Poznámky

- 1 JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M., Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno.
- 2 HOUSER, J.: Fašistická „sociální“ politika v době okupace. In: *Právněhistorické studie* 9. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 113.
- 3 Např. HOUSER, J.: Fašistická „sociální“ politika v době okupace. In: *Právněhistorické studie* 9. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1963, s. 113; Kolektiv autorů: *Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu II. (1918–1945)*. Bratislava, Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie vied 1973, s. 531; KRÁL, V.: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938–1945 III*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 138 a násl.
- 4 K vývoji pracovního práva v Říši blíže např. TAUCHEN, J.: Vývoj pracovního práva ve Třetí říši. In: *Právní a ekonomické problémy V. Ostrava, KEY Publishing 2008*, s. 129–137; k ideologickým východiskům nacistického pracovního práva např. TAUCHEN, J.: Základní ideologická východiska nacistického „soukromého“ práva jako vzoru pro právo protektorátní. In: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Brno, Masarykova univerzita 2011, s. 1720–1742; TAUCHEN, J.: Nacistické „soukromé“ právo jako vzor pro právo protektorátní (analýza jednotlivých právních odvětví). In: KNOLL, V. – BERÁNEK, P. (eds.): *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2011*. Plzeň, Aleš Čeněk, s. 262 a násl.
- 5 [autor neuveden]: Závodní shromáždění. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 2, 1941, č. 10, s. 200; v roce 1941 se konaly projevy ve 165 městech ve 285 závodech, přičemž je vyneslo 250 tisíc zaměstnanců.
- 6 STOČES, V.: Patnáctý březen a český pracující lid. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 2, 1941, č. 3, s. 41.
- 7 STOČES, V.: Ethika práce. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 3, 1942, s. 187–188.
- 8 KAŠÍK, J.: Změněné poslání a úkoly podnikatele. *Brázda*, III (XXI), 1940, č. 44, s. 521.
- 9 K tomu např. KÁRNÝ, M.: K otázce sociální demagogie v Heydrichově protektorátní politice. *Slezský sborník*, 82, 1984, č. 1, s. 1–22.
- 10 STOČES, V.: Práce podmínkou a měřítkem národní zdatnosti. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 2, s. 31.
- 11 VOTICKÝ, L.: Práce vítězí. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 3–4, s. 63–64.
- 12 DOBIÁŠ, V.: Nová mzdová politika. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 3–4, s. 53–54.
- 13 POSPÍŠIL, K.: Nový člověk práce. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 4, 1943, č. 7, s. 125.
- 14 STOČES, V.: Rád práce. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 6, s. 102.
- 15 Vládní nařízení z 1. dubna 1942 č. 127/1942 Sb., kterým se prodlužuje platnost hromadných smluv pracovních.
- 16 K tomu podrobně: VALEČEK, J.: Hromadné smlouvy pracovní. Právní stav počátkem roku 1940. *Časopis pro právní a státní vědu*, 23, 1940, s. 18–36; BUDNÍK, J.: Úprava další platnosti hromadných pracovních úprav. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 3, 1942, s. 142–144.
- 17 DOBIÁŠ, V.: Nová mzdová politika. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 3–4, s. 53.
- 18 [autor neuveden]: Ideová náplň sjednoceného odborového hnutí. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 2, 1941, č. 6, s. 116.
- 19 PETR, A.: Za spravedlivý řád hospodářský a sociální. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 1, s. 3.
- 20 VOTICKÝ, L.: Rok sjednoceného odborového hnutí. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 2, s. 30.
- 21 HALBHUBER, J.: Zásady nové politiky mzdové. Naše doba. *Revue pro vědu, umění a život sociální*, 50, 1943, č. 1, s. 52 a násl.; HALBHUBER, J.: Zásady nové politiky mzdové (dokončení). *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální*, 50, 1943, č. 2, s. 104 a násl.
- 22 HAIS, A.: Zaměstnanci v novém společenském uspořádání. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 3–4, s. 49–50.
- 23 STOČES, V.: Patnáctý březen a český pracující lid. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 2, 1941, č. 3, s. 41.
- 24 MACH, H.: Dva roky řízení mzdové politiky. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 2, 1941, č. 3, s. 43.
- 25 K právní úpravě hromadných smluv podrobně: VALEČEK, J.: Hromadné smlouvy pracovní. Právní stav počátkem roku 1940. *Časopis pro právní a státní vědu*, 23, 1940, s. 18–36; VALEČEK, J.: Vůle a její projev ve smlouvě pracovní. *Časopis pro právní a státní vědu*, 24, 1941, s. 94–108.

- 26 Vládní nařízení z 16. června 1939 č. 147/1939 Sb., o provádění mzdové politiky.
- 27 [autor neuveden]: Státní řízení mzdové politiky. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 1, s. 15; přehled mzdových vyhlášek vydaných mezi léty 1939–1941 podává KROC, J.: Přehled vyhlášek o pracovních a mzdových podmínkách (podle stavu k 31. prosinci 1941). *Soudcovské listy*, 23, 1942, č. 1, s. 2–9; přehled mzdových vyhlášek vydaných v letech 1939–1943 je uvádí TOLAR, J.: Přehled vyhlášek o pracovních a mzdových podmínkách (podle stavu k 30. 6. 1943). *Právní Praxe*, 7, 1942–1943, č. 9–10, s. 279–298.
- 28 Vládní nařízení z 21. prosince 1939 č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky.
- 29 [autor neuveden]: Státní řízení mzdové politiky. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 1, s. 15.
- 30 NOVÁČEK, F.: Jednotné mzdy v zemědělství. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 1, s. 12.
- 31 Vzhledem k manipulačním potížím byl tento přírůstek od roku 1943 započítáván ke mzdě nebo platu; v důsledku toho však nesmělo dojít k jejich snížení. Blíže Vyhláška ministra hospodářství a práce z 11. srpna 1943 o započtení všeobecného přírůstku ku mzdě a platu ve výši 0,50 K za každou odpracovanou hodinu, uveřejněná v Úředním listě č. 188, 1943, s. 6390.
- 32 Komentář a výklad k nařízení říšského protektora o všeobecném přírůstku ke mzdě a platu byl 28. května 1940 uveřejněn v novinách *Der Neue Tag*, č. 146.
- 33 K tomuto nařízení říšského protektora vydalo ministerstvo sociální a zdravotní správy dne 17. června 1940 vysvětlivky pod č.j. E 2160-14/6, které dále výše uvedené nařízení upřesňují; k tomu blíže: [autor neuveden]: Přírůstek ke mzdám a platům. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 1, s. 19.
- 34 Vládní nařízení z 18. září 1939 č. 206/1939 Sb., kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivami.
- 35 Vyhláška předsedy vlády ze 7. října 1939 č. 225/1939 Sb., o přidělu potravin pro těžce pracující a velmi těžce pracující, pro ženy těhotné, kojící matky, šestinedělky a pro nemocné a choré osoby; vyhláška předsedy vlády z 31. ledna 1940 č. 46/1940 Sb., o zavedení přírůstkových listků pro těžce a velmi těžce pracující; k tomu podrobně TROJAN, J.: Příděl potravin pro těžce a velmi těžce pracující. *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, 13, 1940, č. 2, s. 19–22; TROJAN, J.: Příděl potravin pro těžce a velmi těžce pracující (dokončení). *Pracovní právo. Měsíčník pro výklad pracovních a sociálně pojišťovacích zákonů*, 13, 1940, č. 3–4, s. 37–38.
- 36 K tomu blíže: [autor neuveden]: Drahotní přírůstek státním zaměstnancům. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 2, s. 41.
- 37 Vládní nařízení z 23. listopadu 1939 č. 299/1939 Sb., o jednorázové drahotní výpomoci a o měsíčním drahotním přírůstkem státním a některým jiným veřejným zaměstnancům v činné službě a poživatelům odpočívých (zaopatřovacích) platů.
- 38 Ke zvýšení drahotního přírůstku došlo od 1. dubna 1940 na základě vládního nařízení č. 163/1940 Sb., o nové úpravě platových poměrů protektorátních a jiných veřejných zaměstnanců v činné službě a poživatelů odpočívých (zaopatřovacích) platů; s účinností od 1. července 1940 byl drahotní přírůstek zvýšen vládním nařízením č. 265/1940 Sb., o zvýšení měsíčního drahotního přírůstku a doplňkového přírůstku protektorátním a jiným veřejným zaměstnancům v činné službě; od 1. ledna 1941 nabylo účinnosti vládní nařízení č. 1/1941 Sb., o další mimořádné drahotní výpomoci protektorátním a některým jiným veřejným zaměstnancům v činné službě a poživatelům odpočívých (zaopatřovacích) platů.
- 39 Vládní nařízení z 1. dubna 1941 č. 126/1941 Sb., o nové úpravě předpisů o drahotních přírůstcích a o doplňkovém přírůstku protektorátních a některých jiných veřejných zaměstnanců.
- 40 Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy z 1. října 1940 o výplatě mzdových a platových výpomocí, uveřejněná v Úředním listě č. 230, 1940, s. 7608); komentář a vysvětlivky k této vyhlášce viz [autor neuveden]: Drahotní výpomoc dělníkům a soukromým zaměstnancům. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 5, s. 88.
- 41 K tomu blíže: [autor neuveden]: Plat na vánoce a Nový rok. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 1, 1940, č. 7, s. 127–128.
- 42 Např. nařízení říšského protektora o výplatě mzdy o prvním a druhém vánočním svátku 1940, jakož i o novoročním dnu 1941 z 9. prosince 1940 (VBIRProt. S. 600).
- 43 Vyhláška Ministerstva sociální a zdravotní správy z 9. prosince 1940, uveřejněná v Úředním listě č. 288, 1941, s. 9672.
- 44 Vyhláška Ministerstva sociální a zdravotní správy z 22. listopadu 1941, kterou se schvaluje výplata vánočních a novoročních odměn za rok 1941, uveřejněná v Úředním listě č. 276, 1941, s. 9700.
- 45 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 23. listopadu 1942 o vánočních a novoročních odměnách 1942, uveřejněná v Úředním listě č. 279, 1942, s. 11 022.
- 46 Tyto podmínky pro vyplacení vánoční a novoroční odměny byly stanoveny až od roku 1943 Vyhláškou ministra hospodářství a práce z 12. listopadu 1943 o vánočních a novoročních odměnách 1943, uveřejněná v Úředním listě č. 270, 1943, s. 8355.
- 47 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 5. prosince 1942 o poskytnutí vánoční výpomoci, uveřejněná v Úředním listě č. 290, 1942, s. 11 361.

- 48 Vládní nařízení z 19. prosince 1940 č. 11/1941 Sb., jímž se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 21. prosince 1939, č. 330 Sb., o státním řízení mzdové politiky; k tomu podrobně BAUER, F.: Právní úprava pracovních poměrů podle vl. nař. č. 330/1939 ve znění vl. nař. č. 11/1941 Sb. *Právní Praxe*, 5, 1940–1941, č. 9–10, s. 261–266; KROC, J.: Úprava mezd, platů a pracovních podmínek za války. *Právní Praxe*, 6, 1941–1942, č. 2, s. 68–71; KROC, J.: Základy hromadné úpravy pracovních podmínek (Podle stavu počátkem února 1941). *Soudcovské listy*, 22, 1941, s. 111–114.
- 49 HOFFMANN, J. a kol.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*. Ročník IV. (1942). Praha, V. Linhart 1942, s. 19.
- 50 K tomuto nařízení podrobně BUDNÍK, K.: Zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky. *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*, 3, 1942, č. 3, s. 84; BUDNÍK, J.: Soukromoprávní ustanovení vládního nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky. *Soudcovské listy*, 23, 1942, č. 4, s. 100–102.
- 51 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 22. září 1944 o zjednodušení úředního dozoru nad vývojem platů zaměstnanců ve vyšších službách po dobu totálního válečného nasazení, uveřejněná v Úředním listě č. 225, 1944, s. 4206.
- 52 Podrobná úprava byla stanovena druhou vyhláškou ministra sociální a zdravotní správy z 15. ledna 1942, kterou se provádí vládní nařízení ze dne 10. prosince 1941, č. 13 Sb. z roku 1942 o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky, uveřejněná v Úředním listě č. 12, 1942, s. 400.
- 53 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 1. dubna 1943 o odměnách za práci přes čas zaměstnanců ve vyšších službách v soukromém hospodářství po dobu války, uveřejněná v Úředním listě č. 78, 1943, s. 2416; Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 21. dubna 1944 o odměnách za práci přes čas zaměstnanců ve vyšších službách v soukromém hospodářství po dobu války, uveřejněná v Úředním listě č. 96, 1944, s. 1833.
- 54 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 15. dubna 1944 o placení za nedělní práci ve veřejných prodejnách a provozních místnostech, uveřejněná v Úředním listě č. 91, 1944, s. 1745.
- 55 Vládní nařízení z 23. března 1942 č. 104/1942 Sb., o příspěvku k náhradě mzdy při omezení práce z mimořádných příčin; provedeno výnosem Ministerstva hospodářství a práce z 23. května 1942 č. E-5500-15/5, uveřejněném v Úředním listě č. 128, 1942, s. 4679.
- 56 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce ze 17. srpna 1944 již se zjednodušuje účtování mezd a platů, uveřejněná v Úředním listě č. 199, 1944, s. 3737.
- 57 Vládní nařízení z 28. dubna 1943 č. 115/1943 Sb., o vybírání válečného příspěvku.
- 58 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 26. května 1943 o úpravě pracovních právních otázek při provádění okamžitých opatření k odstranění škod způsobených letectvem a protiletectvou palbou, uveřejněná v Úředním listě č. 124, 1943, s. 3995.
- 59 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 14. ledna 1944 o úpravě jízd k návštěvě rodiny za války, uveřejněná v Úředním listě č. 13, 1944, s. 245.
- 60 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 14. ledna 1944, již se stanoví odlučné a sazby za ubytování a stravování v době války, uveřejněná v Úředním listě č. 13, 1944, s. 240.
- 61 Vládní nařízení č. 230/1942 Sb., o náhradě mzdy při leteckém poplachu nebo při škodách způsobených leteckými útoky; vládní nařízení č. 251/1943 Sb., o náhradě mzdy, která odpadla při leteckém poplachu nebo při škodách způsobených leteckými útoky a protiletectvou palbou.
- 62 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 18. října 1943 č. 275/1943 Sb., o poskytování vyrovnávacího příspěvku ke mzdě za práci, která odpadla z mimořádných příčin.
- 63 Vládní nařízení z 23. března 1942 č. 104/1942 Sb., o příspěvku k náhradě mzdy při omezení práce z mimořádných příčin; vyhláška ministra hospodářství a práce z 1. února 1945 č. 15/1945 Sb., o náhradě výdělku za práci, která za války mimořádně odpadla (vyhláška o náhradě výdělku).
- 64 Vyhláška ministerstva hospodářství a práce z 24. srpna 1944 o poskytnutí odškodnění za újmu na výděлку způsobenou ochranou službou, uveřejněná v Úředním listě č. 203, 1944, s. 3816.
- 65 Nařízení ministra vnitra z 8. srpna 1944 č. 168/1944 Sb., o náhradě ztráty na výděлку příslušníkem hasičstev.
- 66 K tomu podrobně TAUCHEN, J.: Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: *COFOLA 2010: The Conference Proceedings*. Brno, Masarykova univerzita 2010, s. 742–752.
- 67 Mzdy v Protektorátu byly v průměru o 35 % nižší, než tomu bylo v Říši. K tomu blíže KRÁL, V.: *Pravda o okupaci*. Praha, Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků 1962, s. 176–177.
- 68 KRÁL, V.: *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích 1938–1945* III. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1959, s. 170–171; OLŠOVSKÝ, R. – PRŮCHA, V. – GEBAUEROVÁ, H. – DOBRÝ, A. – PRAŽSKÝ, A.: *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*. Praha, SNPL 1961, s. 605.
- 69 MARŠÁLEK, P.: *Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945*. Praha, Auditorium 2012, s. 194–195.
- 70 KRÁL, V.: *Pravda o okupaci*. Praha, Naše vojsko – Svaz protifašistických bojovníků 1962, s. 176–177.